

ANTIM-CRISTIAN BOBICESCU¹
Instytut Archeologii „V. Pârvan” RAN
ORCID 0000-0001-6284-5074

RECEPCJA USTROJU POLSKO-LITEWSKIEGO W MOŁDAWII MOHYŁÓW (1595-1611), CZ. 1

Reception of the Polish-Lithuanian Institutions in Moldova under the Mohyla Princes (1595-1611). Part I

Abstract

The article presents the problem of the reception of the Polish-Lithuanian institutions in Moldova of the first Mohyla Hospodars (1595-1611). This period was marked by both co-operation and conflicts between the Principality of Moldavia and the Polish-Lithuanian Commonwealth. Sigismund III and Jan Zamoyski tried to limit the right of the Moldovan rulers to punish treason by death, in order to form a social group of Moldovans supporting the rapprochement of the Principality with the Crown. For this purpose, they used the institution of Polish nobility and the suzerainty of the Polish king over the Principality. Also, the article examines the attitude of Moldovan Hospodars and boyars towards the reception of these Polish-Lithuanian institutional loans.

Keywords: Jan Zamoyski, Jeremi Mohyła, Polish law, Moldova, orientalism

Abstrakt

Artykuł przedstawia problem recepcji polsko-litewskich instytucji w Mołdawii za pierwszych Mohyłów (1595-1611). Ten okres zaznaczył się zarówno współpracą, jak i konfliktami między Gospodarstwem Mołdawskim i Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Zygmunt III i Jan Zamoyski starali się ograniczyć władzę hospodarską w zakresie karania zdrady w celu ukształtowania grupy społecznej Mołdawian popierającej zbliżenie Gospodarstwa z Koroną. Posługiwali się instytucją szlachectwa polskiego i suwerennością króla polskiego nad gospodarstwem. Artykuł bada też postawę gospodarów i bojarów mołdawskich wobec recepcji tych polsko-litewskich pożyczek ustrojowych.

Słowa kluczowe: Jan Zamoyski, Jeremi Mohyła, prawo polskie, Mołdawia, orientalizm

¹ Rumuński badacz, magister UAM, doktorant Instytutu im. Nicolae Iorgi w Bukareszcie, który studiował w Bukareszcie, Poznaniu i Toruniu, zajmujący się dziejami rodu Mohyłów, ich związkami z Rzeczpospolitą i zagadnieniem recepcji kultury szlacheckiej w Mołdawii „długiego” XVII wieku. E-mail: cbobicescu@yahoo.com.

Problematyka tego artykułu dotyczy dyfuzji przywilejów szlacheckich i innych instytucji polsko-litewskich poza terytorium Rzeczypospolitej. Jest ona związana z badaniem kwestii ewentualnej atrakcyjności tych przywilejów dla elit „państw”² sąsiadujących z nią i stanowi przyczynek do szerszej, porównawczej analizy tych zjawisk.

Warto przy tym przywołać opinię Józefa A. Gierowskiego odnoszącą się do polityki zewnętrznej Rzeczypospolitej na przełomie XVI-XVII wieku, że dla zapewnienia jej interesów należało osłabić sąsiadów poprzez „udzielenie pomocy tym siłom, które reprezentowały tendencje decentralistyczne, lub wręcz zamierzały do uniezależniania się”. Można było to robić, wykorzystując „atrakcyjność modelu ustrojowego, który reprezentowała Rzeczpospolita”. Pierwszym sposobem jego wykorzystania było „ułożenie związków międzynarodowych na zasadach odbiegających od powiązań dynastycznych, a zadokumentowanych w unii polsko-litewskiej. Obok tego pociągał bojarów moskiewskich czy wołoskich wzór państwa szlacheckiego scentralizowanego wokół sejmu, zapewniającego szerokie przywileje szlacheckie przy osłabieniu władzy monarszej”. W ten sposób, „wykorzystując oddziaływanie swego ustroju mogła Rzeczpospolita pokusić się o zdobycie preponderencji w Europie Wschodniej”³. Należy wstępnie wskazać, że obie tendencje polityki zagranicznej Rzeczypospolitej, podkreślane przez wielkiego krakowskiego historyka, są, w różnej mierze, rozpoznawalne w badanym tu materiale źródłowym i historiograficznym.

Literatura dotycząca tego tematu nie jest bogata. Należy najpierw wskazać na opracowanie Petre P. Panaitescu z okresu międzywojennego, które podejmowało tę problematykę odnośnie do relacji Rzeczypospolitej z Mołdawią w „długim” XVII wieku⁴. Również Gheorghe Brătianu zajmował się w tamtym okresie wpływem ustroju stanowego polsko-litewskiego na instytucje mołdawskie⁵. Późniejsze, powojenne opracowania Panaitescu zawierają interpretacje pojedynczego wydarzenia historycznego⁶; zostały one uzupełnione badaniami Veniamina Ciobanu⁷, który zajmował się kwestią polsko-litewskich źródeł inspiracji myślenia politycznego Nestora Urechego, ojca późniejszego polityka i kronikarza Grzegorza (rum. Grigore), przedstawieniem obecności polskich idei w źródłach mołdawskich przez Gheorghe Lazăra⁸ i analizami recepcji polsko-litewskich instytucji i pojęć przez autora tego artykułu⁹.

² Stosowanie tego kontrowersyjnego słowa stało się tabu w ostatnich dekadach odnośnie do epoki wczesnonowożytnej w literaturze historycznej Zachodu. Jednak, jeżeli część środowiska historycznego stosuje słowo „klasa” odnośnie do społeczeństw XVII wieku, w warunkach, w których to słowo było wtedy nieznane, tym bardziej powinno się stosować słowo „państwo” (z pewnymi zastrzeżeniami), bowiem było ono w użyciu, chociaż jego treść była różna od współczesnej.

³ J.A. Gierowski, *Historia Polski 1505-1764*, Warszawa 1987, s. 146-147, który podsumowuje wnioski starszej literatury na ten temat.

⁴ P.P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice”, Seria 3, 1925, t. 4, s. 150-372.

⁵ G. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele Române*, București 1994, s. 138-150.

⁶ P.P. Panaitescu, *La grande assemblée du pays, institution du régime féodal en Moldavie et en Valachie*, w: *Nouvelles Études d'Histoire*, 3, (Publiées à l'occasion du XII Congrès des Sciences Historiques, Vienne, 1965) tirage à part, Bucharest 1966, s. 128.

⁷ V. Ciobanu, *Idei politice la Nestor Ureche: determinări, surse, motivații*, „Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol”, 29/1992, s. 285-300.

⁸ G. Lazăr, *Modelul politic polonez și reflectarea acestuia în sursele documentare românești, (secolul al XVII-lea)*, „Studii și Materiale de Istorie Medic”, 17/1999, s. 55-74.

⁹ C. Bobicescu, *Între integrare și păstrarea autonomiei. Modelul polonez și controlul domnilor în Moldova și Țara Românească la cumpăna secolelor XVI-XVII*, w: *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, t. 2: *Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*, Suceava 2006, s. 235-247.

W artykule zostanie podjęta próba analizy kwestii związanych z recepcją w Mołdawii praw i przywilejów szlacheckich polsko-litewskich, z problemem konsekwencji wprowadzenia nad gospodarstwem zwierzchnictwa króla polskiego. Constantin Rezachevici identyfikował Mołdawian otrzymujących polski indygenat i wskazał na to, że proces ten był częścią procesu integracji bojarów mołdawskich i multańskich w strukturach szlacheckich zachodnich¹⁰. Niemniej nie powiedział na czym ona polega/bazuje (integracja bojarów).

Obecność „polskiego prawa” w Mołdawii przełomu XVI-XVII wieku była związana głównie z obecnością polskiego (koronnego) wojska¹¹ w gospodarstwie oraz z Mołdawianami, którzy otrzymali polski indygenat. W dalszej kolejności opracowania zostanie podjęta próba rozpoznania treści zawartej w sformułowaniu „polskie prawo”.

Analizę rozpocznie przedstawienie ram formalnych obecności wojska koronnego na terytorium mołdawskim. Przybliżony zostanie jeden z warunków (wskazywany w tekście przysięgi jako *conditio*: „według tych condityi obyczaj¹²” znajdujących się w przysiędze Jeremiego Mohyły z datą 27 sierpnia 1595 roku. Brzmi on następująco: „Wołochom, aby wolno w Coronie maietnosity dostawaty, małżeństwa, aby były wolneie, także aby Polakom w Wołoszech (podkr. C.B. Mołdawii), y tyie ktoroieiby maietnosity swoje mieli z obudwuch stron nie inaczej odno iako brattami byty maiut¹³”.

Akt ten został interpretowany jako zawierający propozycje strony mołdawskiej układane pod wpływem polskim, adresowane do Zygmunta III.¹⁴ Późniejszy akt królewski wystawiony dla mołdawskiego gospodarza powierzającą tę hipotezę¹⁵. On poprosił (czy raczej rozkazał) Jeremiego Mohyłę, aby wprowadził je do tamtego dokumentu. Zatem warunek przedstawiony wyżej należy interpretować jako wyraz zamiarów politycznych kanclerza wielkiego koronnego. Stanowi on odbicie podobnego passusu znajdującego się w aktach Unii Lubelskiej¹⁶. Warto wspomnieć, że wówczas, pod koniec XVI wieku, po usunięciu podobnego postanowienia z relacji polsko-litewskich wskutek powstania III Statutu Litewskiego¹⁷, król dążył do jego ponownego wprowadzenia w życie w relacjach polsko-litewskich¹⁸. Z pewnością

¹⁰ C. Rezachevici, *Privilegii de indigenat polon acordate locuitorilor din Țările Române*, „Revista de Istorie”, 28/1975, nr 7, s. 1095-1099; C. Rezachevici, *Indigenatul polon – o formă însemnată de integrare a nobilimii românești în cea europeană în Evul Mediu*, „Arhiva Genealogică”, 3(8)/1996, nr 3-4, s. 205-216.

¹¹ C. Bobicescu, *Tiranny and Colonization. Preliminary Considerations about the Colonization Plans of Moldavia during the Times of Jan Zamoyski*, „Revue des Études Sud-Est Européennes”, 53/2016, nr 1-4, s. 99-118.

¹² *Documente privitoare la Istoria Românilor*, supl. 2: 1510-1600, vol. 1: *Urmare la colectiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki, Documente culese din arhive și biblioteci polone, coordonate și adnotate de Ioan Bogdan, cu traducerea franceză a documentelor polone de I. Skupiewski*, Bucuresci 1893, Przysięga Jeremiego Mohyły, 27 VIII 1595, s. 344-345. Sama obecność rzeczownika łacińskiego „conditio” wskazuje na to, że, dokument zawiera m.in. sugestie (rozkaży?) części polskiej, bowiem nie ma go w języku stosowanym ówczesnie na terytorium Mołdawii.

¹³ Ibidem.

¹⁴ I. Eremia, „Tratatul” moldo-polon din anul 1595, „Analele Științifice ale Universității de Stat din Moldova”, Seria „Științe socioumanistice”, t. 2, 2001, s. 199-201.

¹⁵ C. Bobicescu, *Unia, inkorporacja czy lenno? Kilka uwag o stosunkach Mołdawii z Rzeczpospolitą podczas panowania Jeremiego Mohyły (1595-1606)*, w: *Rzeczpospolita w XVI-XVII wieku. Państwo czy wspólnota?*, red. B. Dybaś, P. Hanczewski, T. Kempa, Toruń 2007, s. 232.

¹⁶ *Volamina Constitutionum*, t. 2: 1550-1609, vol. 1: 1550-1585, do druku przygotowali St. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005, s. 236-237.

¹⁷ H. Wisner, *Unia lubelska i III Statut litewski z roku 1588*, „Zapiski Historyczne”, 51/1986, s. 39-41; H. Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569-1588*, Warszawa 2002, s. 415 i nast.

¹⁸ H. Wisner, *Zygmunt III Waza*, Wrocław 2006, s. 37-38, 246; J. Rzońca, *Rzeczpospolita Polska w latach 1596-1599. Wybrane zagadnienia polityki wewnętrznej i zagranicznej*, Opole 1990, s. 67-82.

miał on, w zamiarach jego autorów, zarówno w 1569 roku, jak i pod koniec XVI w., doprowadzić do ściślejszego zespolenia Koronny i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Można przypuszczać, na podstawie wyżej cytowanego passusu, że w zamiarach Zamoyskiego leżał mniej lub bardziej podobny cel, tym razem odnośnie do Korony i Mołdawii. Środkiem do tego celu miało być kształtowanie grupy społecznej polsko-mołdawskiej (owi „bracia”¹⁹) zainteresowanej zatrzymaniem Mołdawii przy Rzeczypospolitej, a ściślej przy Koronie.

Niewątpliwie częścią przyszłej obecności koroniarzy na ziemiach mołdawskich mieli być wojskowi. Tak jak wskazał Veniamin Ciobanu, w akcie cecorskim jest wpisany warunek o możliwości utrzymania gwardii przez hospodara, i chociaż tego nie ma w samym dokumencie, to w innych, powstałych wokół pertraktacji cecorskich, jest wyraźnie wzmiankowane, że ta „gwardia” miała składać się z „Polaków”²⁰. Była to zasadnicza zmiana w porównaniu z okresem wcześniejszym, w którym gospodarowie byli strzeżeni przez wojsko osmańskie (tureckie).

W związku z obecnością wojsk polskich w gospodarstwie pojawiają się wzmianki źródłowe odnoszące się do „polskich praw”. Pierwsza z nich jest obecna w dokumencie wysłanym przez hospodara na sejm Rzeczypospolitej w 1597 roku. Ten akt zawierał warunki, w których strona mołdawska widziała jej przeszłe stosunki z Koroną i z królem. Część postulatów zawartych w nim jest przeciwna postanowieniom obecnym w przysiędze z datą 27 sierpnia 1595 roku, co stanowi dodatkowy dowód na to, że ta ostatnia była układana w dużej mierze (ale nie w całości) pod dyktando Zamoyskiego. Między innymi znajduje się postulat o sądzeniu „Polaków” według zasad wołoskiego (w tym wypadku mołdawskiego) prawa: „...i naród Polskiego języka tym obyczajem (C.B. wołoskim, w tym wypadku mołdawskim) ma się sądzić”²¹. Chociaż wojsko nie jest tu bezpośrednio wspomniane, nie ulega wątpliwości, że sformułowanie „naród Polskiego języka” odnosiło się przeważnie do stosunkowo licznych wojskowych obecnych przez dłuższy lub krótszy okres w Mołdawii. Ta interpretacja opiera się również na następnym dokumencie, który zostanie przywołany w tym opracowaniu.

Dokumentem tym jest list napisany lub jedynie dyktowany przez kanclerza po zwycięstwie bukowskim nad Michałem Walecznym, który oprócz opisu samej bitwy zawiera dodatek składający się z nowych warunków przedstawionych Jeremiu Mohyle i jego bratu Szymonowi, który został – lub jedynie miał zostać – hospodarem Wołoszczyzny (Multan). Zawiera on m.in. warunek, który i tym razem można przepisać samemu Zamoyskiemu. Ważne dla dalszej części pracy jest to, że kanclerz zrobił to posunięcie po otrzymaniu pełnomocnictwa królewskiego w sprawie „zarządzania” sprawami mołdawskimi i wołoskimi (multańskimi). Brzmi on następująco: „Ludziom narodu polskiego zasłużonym w tych ziemiach opatrzenia dawać, a tak tych, iako y tych którzyby lub przez ożenienia lub przez

¹⁹ To słowo świadczy że chociaż szlachta patrzyła z góry na elity mołdawskie, mogła brać pod uwagę „pobratanie” się z jej przedstawicielami.

²⁰ V. Ciobanu, *La cumpănă de veacuri (Țările Române în contextul politicii poloneze la sfârșitul secolului al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea)*, Iași 1991, s. 134-136.

²¹ E. Barwiński, *Dyaryusze sejmowe r. 1597: w dodatkach: akta sejmikowe i inne odnoszące się do tego sejmku*, Kraków 1907, „Scriptores Rerum Polonicarum”, t. 20, „Petita Valachorum in scriptis S.R. Mti porrecta”, s. 475-476.

kupno osiadłość tam dostawali, nie inszym iedno prawem polskim sądzić, także którzyby indygenatum mieli” (podkr. C.B.)²².

Na temat sądzenia wojskowych zasłużonych w Mołdawii (a także na Wołoszczyźnie (Mulanach)), jak i na temat tych „Polaków” otrzymujących osiadłość mołdawską wskutek dokonanych zakupów lub małżeństw, nie da się prawie nic napisać wskutek braku dostatecznej podstawy źródłowej. Zupełnie inaczej jest w przypadku Mołdawian, którzy otrzymali lub jedynie mieli otrzymać polski indygenat.

Henryk Wisner zwrócił już dawno uwagę, że Zygmunt III wpływał na postawę gospodarów i ich otoczenia poprzez nadawanie indygenatów²³. Ta interpretacja znajduje potwierdzenie w tekście konstytucji sejmu 1607 roku, która przyznała pięciu Mołdawianom indygenat: „zasługi ich nagradzając, i «ochotniejszych onych na potym do służb Naszych i Rzeczypospolitej Naszej czyniąc»” (podkr. C.B.)²⁴. Niewątpliwie, w trakcie panowania Zygmunta III to działanie dało o siebie znać najmocniej podczas rządów pierwszych Mohyłów (1595-1611).

Należy wskazać, że Zamoyski proponował w senacie przyznanie indygenatu niektórym bojarom wołoskim od 1590 roku²⁵. W tamtym okresie korespondował z Łukaszem Stroiczem i Jeremim Mohyłą w sprawie dotyczącej odkupienia z niewoli tatarskiej więźniów bliskich Zamoyskiemu²⁶. Inne źródła i opracowania wskazują na to, że utrzymywał relacje z Bartolomeo Bruttim, najważniejszym spośród poddanych gospodarza Piotra Kulawego²⁷. Brutti jako pierwszy z mołdawskich „przyjaciół” kanclerza, który otrzymał indygenat, został nim nagrodzony zapewne za jego udział w zawarciu pokoju polsko-osmańskiego z 1591 roku²⁸. Jego osoba nie jest przedmiotem zainteresowania w niniejszym opracowaniu, bowiem został on areztowany pod zarzutem zdrady i zamordowany w kwietniu 1592 przez gospodarza Arona²⁹.

Jeremi Mohyła i Łukasz Stroicz zostali indygenami polskimi podczas sejmu z 1593 r. Zatem od początku panowania Jeremiego Mohyły byli w Mołdawii dwaj indygeni, sam

²² *Documente privitoare*, supl. 2, vol. 1: „Conditie na către prysięgali gospodarowie oba, Hieronim Wołoski y Symeon Mohyła, brat Hieronimów, gospodar Multański terazniejszy”, ok. 20-24 X 1600, s. 642-643.

²³ H. Wisner, *Zygmunt III Waza*, s. 180-181. Profesor Wisner zrobił tę uwagę już w pierwszym wydaniu książki.

²⁴ *Volumina Constitutionum*, t. 2: 1550-1609, vol. 2: 1587-1609, do druku przygotował S. Grodziski, Warszawa 2008, s. 360; E. de Barwiński, *Știri nouă asupra fameliei Ureche*, w: *Prinos lui D.A. Sturdza la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București 1903, s. 204-205.

²⁵ *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. 3: *Acte și scrisori (1588-1592)*, wyd. A. Veress, București 1931, Propunerea lui Jan Zamoyski în Senat, Înobilarea lui Bartolomeo Brutti și a altor boieri moldoveni, [Warszawa, kwiecień 1590] s. 214. Treść tego dokumentu stanowi też potwierdzenie hipotezy Henryka Wisnera.

²⁶ C. Bobicescu, *Considerații preliminare cu privire la raporturile lui Luca Stroici cu Jan Zamoyski*, „Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol”, 56/2019, s. 36.

²⁷ N. Malcolm, *Agenții imperiului. Cavaleri, corsari, iezuiți, și spioni în Mediterana secolului al XVI-lea*, Târgoviște 2019, s. 383-413. Tam obszerna bibliografia problemu.

²⁸ *Ibidem*, s. 400-401, 404, 407, itp.

²⁹ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV-XVII*, București 1971, s. 295-296.

hospodar i jego najbliższy współpracownik, a zarazem następny w kolejności ważności mołdawskich urzędów, kanclerz (logofăt³⁰) Łukasz Stroicz³¹.

Podczas sejmu 1596 r. otrzymali indygenat najbliżsi krewni hospodara i kanclerza (logofeta)³². Pierwszy w tej kolejności był brat hospodara, Jerzy Mohyla, który był ówczesnie metropolitą mołdawskim (przełożony Cerkwi prawosławnej mołdawskiej). Drugi to Szymon Mohyla, który był hetmanem³³ Mołdawii. Trzecim był brat Łukasza Stroicza, Szymon Stroicz, który sprawował urząd wielkiego podskarbiego³⁴ Mołdawii. Brak informacji dotyczącej sposobu otrzymania tych indygenatów przez bojarów mołdawskich. Przypuszczalnie hospodar mógł pośredniczyć w ich otrzymaniu, ale również można przypuszczać, że zostały one przydzielane wskutek samodzielnej działalności Zamoyskiego i króla.

W następnych latach żaden Mołdawianin nie otrzymał indygenatu. Niemniej, zachowały się późniejsze prośby hospodarskie o przyznawanie indygenatu jego poddanym. Ich zbadanie pozwoli nie tylko podkreślić zamiary hospodara odnośnie do obecności tej instytucji w Mołdawii, ale również postawić hipotezę odnośnie do planów strony polskiej wobec jej dyfuzji.

Podczas sejmu 1598 roku Jeremi Mohyla poprosił króla, senat i izbę poselską o przyznanie indygenatu polskiego wielkim dwornikom³⁵ mołdawskim, Nestorowi Urechemu³⁶ i Gligorcemu Craciunoviciowi³⁷. Pierwszy z nich był dwornikiem Górnej Mołdawii, drugi dwornikiem Dolnej Mołdawii. Ich urzędy były następne w kolejności prestiżowych urzędów po hetmanie i kanclerzu, również pod względem zakresu ich prerogatyw: obaj byli zarówno sędziami, jak i najwyższymi dowódcami wojskowymi wspomnianych okręgów.

Na sejmie 1600 roku hospodar poprosił Zamoyskiego, aby wraz z izbą poselską zwrócił się do króla znowu w sprawie wielkich dworników mołdawskich, Nestora Urechego i Cârstea Ghemovicia³⁸ (poprzednio Gligorcea Crăciunovici zmarł): „używali nas o przyczynę do waszej miłości... żebyś im wasza miłość z łaski i dobroci swej w «sprawach ich» (podkr. C.B.), tak u Jego Królewskiej Mości przyczyną swą jako i wszystkiej Rzeczypospolitej koronnej pomocnym być raczył”. Biorąc pod uwagę, że Zamoyski miał interweniować w sprawie wielkich dworników mołdawskich, a nie w sprawie „kraju” lub hospodara, można przypuszczać, że ta interwencja hospodara miała na celu przyznanie im indygenatu.

³⁰ N. Grigoraş, *Instituții feudale din Moldova, I. Organizarea de stat pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea*, București 1971, s. 244-254.

³¹ Ta uwaga dotyczy jedynie osób pełnoletnich, bowiem synowie indygenów byli również indygenami, ale ich rola w życiu Mołdawii była o wiele mniej ważna niż rola pełnoletnich.

³² *Volumina Constitutionum*, t. 2, vol. 2, s. 234: Indygenatus trzech Wołoszynów. J. Bielski, *Dalszy ciąg kroniki polskiej*, wyd. F.M. Sobieszczański, Warszawa 1851, s. 274.

³³ Grigoraş, *Instituții feudale*, s. 265, 267-268.

³⁴ Ibidem, s. 270-271.

³⁵ Ibidem, s. 255-263.

³⁶ M.M. Szekely, *O carieră de dregător moldovean: Nestor Ureche*, „Acta Moldaviae Meridionalis”, 12-14/1990-1992, s. 137-138.

³⁷ P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București 1936: *Jeremi Mohyla do Zygmunta III*, 18 III 1598, s. 43-44; ibidem, *Jeremi Mohyla do Zygmunta III*, 19 III 1598, s. 46-47, z dopiskiem wydawcy ze hospodar wysłał ten sam list „mutatis mutandis” do Senatu i do koła poselskiego.

³⁸ *Documente privitoare*, supl. 2, vol. 1: *Jeremi Mohyla do Jana Zamoyskiego*, 29 II 1600, s. 581; C. Bobicescu, *Între integrale*, s. 236.

Należy zauważyć, że po zajęciu mołdawskiego tronu przez Jeremiego indygenami zostali członkowie jego rodziny i członek rodziny jego najbliższego współpracownika, Łukasz Stroici, który zajmował drugi urząd w hierarchii urzędów po gospodarzu. A tamci nowi indygeni zajmowali kolejne najwyższe mołdawskie urzędy.

Po otrzymaniu indygenatu przez członków własnej rodziny i przedstawiciela rodziny jego najbliższego współpracownika, gospodar pośredniczył w sprawie otrzymania indygenatu przez następnych wyższych urzędników mołdawskich, wielkich dworników. Biorąc pod uwagę, kto był indygeną polskim, a kto miał nim zostać według życzeń gospodarza, należy przypuszczać, że obywatelstwo szlacheckie stało się, przynajmniej w środowisku dworskim, jeżeli nie w szerszej skali, oznaką odrębnego, wyższego statusu społecznego w Mołdawii.

Istniejąca dokumentacja pozwala ustalić, że po 1600 roku nie ma już ani jednej prośby gospodarskiej mającej na celu otrzymanie indygenatu dla kogokolwiek z poddanych aż do końca życia Jeremiego Mohyły. Wydaje się, że ich brak należy przypisać właśnie warunkowi obecnemu w „*Conditiach*” z 20-24 października 1600, który postulował, że indygeni mają odtąd być sądzeni „prawem polskim”. Ponieważ w 1600 roku było jedynie trzech indygenów (jeden z nich właśnie został gospodarzem Wołoszczyzny (Multan), a drugim był sam gospodar Mołdawii), można przypuszczać, że Zamoyski miał na myśli nie ich, dla których ten warunek był w miarę zbędny z powodu ich bliskości z gospodarzem, lecz przyszłych, nowych. Można odnieść wyrażenie, że kanclerz miał zamiar zwiększyć liczbę mołdawskich indygenów i usunąć ich spod władzy gospodarskiej.

Zamoyski zrobił ten krok w szczególnej sytuacji. Poprzednio, w trakcie kampanii, Jeremi Mohyła odmówił wykonania przysięgi, która miała przekształcić Mołdawię w polskie województwo. Dokumentacja pozwala stwierdzić, że otoczenie gospodarza, nawet Łukasz Stroicz, który był bardzo bliski kanclerzowi, nie popierało jego planów. Już poprzednio Zamoyski zapewne z rozgoryczeniem zauważał, że w sytuacji, w której Stroicz miałby wybrać między wiernością nieformalną wobec niego i wiernością wobec gospodarza, wybrałby tę ostatnią³⁹.

Wobec tego należy wnioskować, że obecność instytucji indygenatu w Mołdawii w latach 1595-1606 miała dwa etapy. Odpowiadały one dwóm postawom gospodarza wobec nich. Między 1598 (a może między 1596) rokiem i pierwszą połową 1600 roku Jeremi Mohyła był zainteresowany pośrednictwem w sprawie otrzymania indygenatu dla bojarów mołdawskich. Odegrał on wtedy rolę nagrody dla wiernych bojarów i środka przyciągania w orbitę wpływów gospodarskich tych o niepewnej lojalności. Dla gospodarza pośrednictwo w tej sprawie równało się umocnieniu więzi ich łączącej wskutek pojawienia się długów wdzięczności. Jednocześnie gospodarz zapewnił sobie dobrą wolę bojarów chcących zostać indygenami. Sytuacja ta uległa zmianie po 1600 roku, szczególnie po wpisaniu w tekście „*Conditi*” warunku sądzenia indygenów według „polskiego prawa”. Istnieje możliwość, że w przypadku zwiększenia ich liczby mieli oni stać się grupą społeczną popierającą politykę integrowania Mołdawii z Koroną nawet wbrew woli gospodarza.

Hospodar udaremnił posunięcie kanclerza (i króla) poprzez zaprzestanie rekomendowania własnych poddanych celem otrzymania indygenatu. W ten sposób zachował przywilej sądzenia „prawem polskim” we własnej rodzinie i w rodzinie Łukasza Stroicza, gdzie można przypuszczać nie był on aż tak potrzebny lub nie był potrzebny w ogóle. Należy wskazać

³⁹ Ibidem, s. 237; idem, *Considerații preliminare*, s. 40.

na to, że blokując zwiększenie liczby indygenów, gospodar blokował powstanie stanu zdefiniowanego polskimi prawami i przywilejami.

Na tym etapie należy spróbować dowiedzieć się, co się kryło pod wyrazem „prawa polskiego”. Na pierwszym miejscu należy podkreślić opinię Ilony Czamańskiej, która podczas dyskusji seminaryjnej z 2005 roku wyraziła pogląd, że „prawo polskie” w kontekście obecnych rozważań to pojęcie szersze niż przywileje szlacheckie. Należy się z tym przynajmniej częściowo zgodzić, tym bardziej, że w analizowanych dokumentach było ono używane stosownie do różnych wspomnianych kategorii. Niemniej należy wątpić co do ewentualnego zamiaru kanclerza wprowadzenia do Mołdawii całości „polskich” praw i przywilejów.

Druga interpretacja wychodzi od przypuszczenia, że, w przypadku tu studiowanym, przynajmniej w roku 1600 pojęcie „polskie prawo” i jego treść, należy ujmować w jego wymiarze tożsamościowym. Odnosząc się do obcych indygenów, mogłoby ono zawierać to, co w wyobraźni i w rzeczywistości, odróżniało szlachtę polsko-litewską od innych elit. Najważniejszym przywilejem był bez wątpienia *neminem captivabimus*.

Warto dodać do tej dyskusji dwa nurty. Po pierwsze, w dokumentach poselstwa Lwa Sapiehy do Moskwy znajduje się *passus* świadczący o tym, że rozważano informowanie strony moskiewskiej o zamiarze roztoczenia na Mołdawię i Wołoszczyznę „wolności i swobód chrześcijańskich”⁴⁰. Pokazuje to, jak politycy Rzeczypospolitej dostosowywali język do warunków światopoglądu odbierającego komunikat dyplomatyczny. Gdyby brać dosłownie powyższy komunikat, można by dojść do wniosku, że w zamiarze Zamoyskiego leżało wprowadzenie do Mołdawii o wiele szerszych praw i przywilejów. Taki pogląd koliduje wyraźnie z już stwierdzoną obecnością różnych chrześcijańskich rozwiązań prawnych w Mołdawii.

Dodatkowe informacje przynosi instrukcja poselska Nestora Urechego i Isaka Baliki z października 1611 roku⁴¹. Obaj byli indygenami od 1607 r., więc mieli mówić we własnej sprawie. Zawiera ona postulaty części indygenów, będących w konflikcie z rodziną gospodarską, adresowane do Zygmunta III.

Pierwszy z nich, to prośba o przekazanie przez króla „listu otworzystego” każdemu indygenie, zawierającego zakaz sądenia przez własnego gospodarza w sprawach życia i śmierci⁴². Drugi postulat ważny dla obecnego opracowania to prośba o pozwolenie apelacji do króla w sprawach sądowych i wskutek tego, sądenie ich przez Zygmunta III lub przez jego komisarza⁴³. List zawierał również prośbę do króla o wprowadzenie do Mołdawii dożywności urzędów dla indygenów polskich. W tym zakresie władza gospodarska była całkiem niezależna od strony formalnej⁴⁴.

Bardzo ważne jest to, że autorzy instrukcji przedstawiali te prośby jako powrót do dawniejszych postanowień króla, Zamoyskiego i Jeremiego Mohyły: „takie było sławney pamięci nieboszczyka i.m.p. canclerza coronnego z h. Iego.m. Eremiem zmarłym, panem naszym, z rozkazania w.k.m. postanownienie, «czemu on dosyc czynił», więc y w oyczyznach

⁴⁰ R. Krzywy, *Eliasz Pielgrzymowski Poselstwo i krótkie spisanie rozprawy z Moskwą*, Warszawa 2010, s. 180-181.

⁴¹ I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, București 1983, *N. Ureche i I. Balica do Zygmunta III*, <październik 1611>, s. 71-75.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem, s. 72.

y mąietnościach naszych, abyśmy żadney przeszkody nie mieli⁴⁵. Ten cytat świadczy, że według autorów instrukcji, ich prośby miały precedens w ich poprzednim stosowaniu w gospodarstwie. Treść tego dokumentu świadczy o mołdawskim rozumieniu polskiego zamiaru kreowania w oparciu o polskie przywileje grupy społecznej, która powinna była przyciągać ku Rzeczypospolitej innych przedstawicieli elit mołdawskich: „aby obcy (C.B. przypuszczalnie inni członkowie elity mołdawskiej) widząc wielgą laskę w.k.m. pokazaną nad nami, nad nami serce mieli, skłaniając głowy swoje maiestatowi w.k.m. y wszystkiewy coronie y wierne posługi swoi oddawać⁴⁶”.

Niewątpliwie zawiera on rzeczy ważne dla indygenów mołdawskich w 1611 roku. Świadczy również o tym, że była to sytuacja chciana, ale nieistniejąca. Czy byłoby możliwe, że jego autorzy, chcąc uzasadnić swoje ówczesne zamiary, przedstawili je jako powrót do „złotego wieku” Jeremiego i współczesnych mu polskich polityków? Wstępnie należy przypuszczać, że nie, bowiem całkowite wykreowanie takiego obrazu przeszłości zakładałoby, że obecnie okłamywali oni króla, przypuszczając, że on niczego nie pamięta sprzed jedenastu lat. Z pewnością tego nie chcieli.

Na szczęście zachowały się także dokumenty, na podstawie których można powiedzieć, przynajmniej w przybliżeniu, jaka była sytuacja w 1600 roku i w latach następnym. Pierwszy z nich to *Proklamacja* Jana Zamoyskiego adresowana do „stanów” mołdawskich w 1600 r. Jest to dokument, w którym widać znajomość Mołdawii, co świadczy o tym, że przy jego powstaniu brali udział Mołdawianie. Poza tym, zawierał on bardzo wyraźne odniesienie do moderowania władzy gospodarów w kwestii karania zdrady: „dla waszego dobra i dla waszych majątków, macie wrócić do miłosierdzia jego wysokości króla i do waszego pana, hospodara Jeremiego Mohyły (podkr. C.B.). Macie się nie przestraszyć i się nie bać, bowiem wierzymy wam, że z powodu braku siły nie mogliście popierać do końca waszego pana (podkr. C.B.), będąc wszystkim znane, że Ziemia Mołdawska, nie ma ani takich zamków ani takich fortec, żeby podczas takich czasów ukryć kobiety i dzieci i majątki⁴⁷”. Dokument ten, wydany przez kanclerza, zawiera wyraźne wskazówki dotyczące ograniczenia uprawnień Jeremiego Mohyły w karaniu zdrady. Oprócz tego, podpowiada Mołdawianom sposób usprawiedliwienia ich zdrady, wskutek której opuszczali własnego hospodara i przechodzili na stronę Michała Walecznego.

Trudno osądzić, czy Zamoyski, przy układaniu *Proklamacji*, przyjmował do wiadomości mołdawską wizję tej zdrady, czy sam to wynalazł, aby przyspieszyć proces powrotu poddanych do własnego hospodara (i do jego polskiego suzerena). Ważna jest wymowa tego dokumentu, która zapewnia bojarów i członków innych mołdawskich kategorie społecznych, że w razie ponownej zmiany postaw politycznych nie będą karani za przeszłą zdradę, m.in. wskutek interwencji Zygmunta III i upoważnionego przez niego kanclerza. Zarazem świadczy on o ówczesnej ingerencji króla w sądownictwo hospodarskie. Jakim tytułem się to działo? Aby odpowiedzieć na to pytanie, należy odnieść się do listu Zygmunta III adresowanego do Szymona Mohyły w lipcu 1601 roku, kiedy był on hospodarem Wołoszczyzny (Multan). W tym liście król zaznaczył, że wszystkie sprawy sądowe związane z karaniem zdrady

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Proklamacja Jana Zamoyskiego do stanów Mołdawii, 27 VIII 1600, s. 416-417.

dotykają go osobiście jako suzerena multańskiego hospodara i że mają być sądzone na podstawie dowodów, a nie podejrzeń⁴⁸. Można przypuszczać, że w sprawach mołdawskich monarcha polsko-litewski uważał w 1600 r., że, mając ograniczoną władzę karania zdrady, hospodar znajduje się w sytuacji podobnej do sytuacji jego brata, hospodara Wołoszczyzny (Multan).

Wydaje się, że taka sytuacja nie rozpoczęła się wraz z panowaniem Jeremiego Mohyły. Wiadomo bowiem, że nowy hospodar po wygranej bitwie pod Suczawą ukarał Stefana Razwana i jego bliskich. Jeremi Mohyła zrobił to bez pytania kogokolwiek w Rzeczypospolitej⁴⁹. Czy odważył się złamać prawo Zygmunta III na samym początku rządów? Fakt, że w następnym roku pisał do króla bez zastrzeżeń przynajmniej siedem listów, może świadczyć o tym, że nie złamał poprzednio jego prerogatywy. Z drugiej strony, Zygmunt III, nie wiedząc o tej egzekucji wskutek interwencji nuncjusza papieskiego, rozkazał hospodarowi nie wydać Razwana Osmanom (Turkom) i zostawił mu wolną rękę co do jego losu⁵⁰. Być może król się czuł upoważniony formalnie do tego kroku. Niestety bardzo krucha podstawa źródłowa nie pozwala interpretować tych dokumentów jednoznacznie.

Dalsze wskazówki co do planów króla i kanclerza odnośnie do rozprzestrzenienia ustroju polsko-litewskiego w Mołdawii znajdują się w części instrukcji poseskiej Krzysztofa (Christofora) Kochanowskiego z 16 października 1601 roku⁵¹. Zdecydowana jej część jest adresowana do Mehmeda III. Pozostała była adresowana do bojarów wołoskich (multańskich) i mołdawskich. Poseł miał, w drodze do Stambułu, przekazać im, że zamiarem króla było, „aby pod obroną «naszą» (podkr. C.B. Zygmunta III) y Koronną cieszyli się Obywatele ich ozdobami takimi, iako też Prowincie insze podległe nam”, i „sądowe sprawy aby porządnie odprawowane były”⁵².

W świetle tych cytatów należy stwierdzić, że plany Zamoskiego i króla zmieniały się od zapewnienia bezpieczeństwa osobistego indygenom do zapewnienia go, w oparciu o polskie przywileje szlacheckie, wszystkim członkom elit mołdawskich. Z pewnością wyrażenie „ozdoby innych prowincji podległe królowi” określa część przywilejów szlacheckich, a wśród nich *neminem captivabimus*. Przyczyną upadku tych planów może być fakt, że król i Zamoyski adresowali te prośby do sułtana Mehmeda III. Równało się to przyznaniu się do tego, że strona polska uświadomiła, że o własnych siłach nie była w stanie zapewnić respektowania własnych obietnic i zobowiązań wobec bojarów mołdawskich, indygenów lub nie. Inne przyczyny miały charakter osobisty i strukturalny. Wśród pierwszych należy wymienić śmierć głównego inicjatora tych planów, Jana Zamoyskiego, w 1605 roku. Warto

⁴⁸ I. Corfus, *Documente polone privitoare la domnia lui Simion Movilă în Țara Românească*, „Codrul Cosminului”, 10/1936-1939, *Zygmunt III do Szymona Mohyły*, 5 VII 1601, s. 21-22.

⁴⁹ C. Rezachevici, *Cronologia domnilor din Țara Românească și Moldova, a. 1324-1881*, t. 1: *Secolele XIV-XVI*, București 2001, s. 799.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ I. Corfus, *Corespondență inedită asupra relațiilor lui Mihai Viteazul cu Polonia*, „Codrul Cosminului”, 9/1935, „*Prescriptum Lgationis Sacrae Regiae Maiestatis, Generoso Christophoro Kochanowski, vexillifero Sandomiriensi – ad Imperatorem Turcarum*”, 16 X 1601, s. 57-58.

⁵² Z pewnością pod wyrazem „prawem polskim” nie można dostrzec wojskowych praw badanych szczegółowo przez Karla Łopateckiego, bowiem w tym wypadku miałyby one dotyczyć indygenów mołdawskich. K. Łopatecki, „*Diciplina militaris*” w *wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku*, Białystok 2012, s. 259-268.

dodać, że ostatni indygeni mołdawscy otrzymali przywileje podczas sejmu 1607 roku⁵³, za mołdawskiego panowania Szymona Mohyły, hospodara o niełagodnym usposobieniu. Niemniej, w świetle prośb przekazywanych przez Kochanowskiego do Stambułu, polski indygenat dla Mołdawian w tym roku był zbliżony do jego prestiżowego charakteru z pierwszej połowy panowania Jeremiego Mohyły.

Przyczyną o charakterze osobistym była także osobowość danego hospodara. Silny hospodar, jak Szymon, mógł akceptować nowych indygenów, tym bardziej, że, jak można przypuszczać, indygenat miał zachować charakter czysto prestiżowy. Śmierć Zamoyskiego położyła kres planom integrowania Mołdawii z Koroną i planom stosowania dla tego celu indygenatów. Z kolei słaby, bo małoletni, hospodar jakim był w 1611 r. Konstanty Mohyła, miał się spotkać z opozycją indygenów próbujących przywrócić coś z uprawnień indygenatu znanych z drugiej połowy rządów Jeremiego.

Do przyczyn strukturalnych można zaliczyć sytuację ustrojową Mołdawii. Należy zaznaczyć, że w Mołdawii nie było stanów w zachodnim znaczeniu tego słowa. Nie było ani przywilejów wspólnych dla warstw społecznych, ani myślenia korporacyjnego⁵⁴ (w znaczeniu myślenia o państwie lub części społeczeństwa w kategorii ciała ludzkiego wraz z konsekwencjami tegoż). „Przywileje” mołdawskie były indywidualane. Wobec tego należy przypomnieć, że w instrukcji Urechego i Baliki zwracano się do króla z prośbą o „list otworzysty” dla każdego z mołdawskich indygenów. Możliwe, że świadczyła ona o niezrozumieniu przez indygenów mołdawskich powszechnego charakteru polsko-litewskich przywilejów. Warto jednak zaznaczyć, że zaletą „listu otworzystego” w ówczesnych warunkach mołdawskich było to, że mógł być czytany na głos w odpowiedniej chwili, na przykład wówczas, gdy ludzie hospodara przyjdą do rezydencji danego bojara, aby go wziąć i zabić. Odczytanie listu w takiej sytuacji miało być przypomnieniem, że król polski zagwarantował życie danego bojara i hospodar nie ma prawa go zabić. Powszechne przywileje w Mołdawii, jeżeli miały istnieć, miały być zapewne zachowane w jednym miejscu, na przykład w stolicy gospodarstwa, a wiedza przeciętnego Mołdawianina o nich, a co za tym idzie ich moc, miała być nikła. W odróżnieniu od tej sytuacji, czytanie na głos listu królewskiego w miejscu potrzeby jego posiadacza mogłoby mieć zupełnie inną moc. Więc „list otworzysty” mógłby być bardziej adekwatny do sytuacji nielicznych mołdawskich indygenów niż przyznawanie wspólnych przywilejów.

Na końcu warto poczynić jedną ogólną uwagę w sprawie zagadnienia orientalizmu. Powstały w ostatnich dziesięcioleciach dwa obrazy sprawowania władzy sądowniczej na „Zachodzie” i na „Wschodzie”/w Oriencie, w epoce wczesnonowożytnej. Na Zachodzie sprawowanie władzy sądowniczej jest uważane za część walki politycznej, więc arbitralne. Na Wschodzie – przeciwnie, ostatnie badania, powstałe wskutek prac Michela Foucaulta, mówią, że sprawowanie władzy sądowniczej jest całkowicie legitymizowane. Należy stwierdzić, że te dwie koncepcje nie mogą współistnieć ze sobą harmonijnie. Jeżeli pierwszy obraz

⁵³ C. Bobicescu, *Câteva observații pe marginea unor izvoare inedite cu privire la relațiile dintre Polonia și Moldova sub Movilești*, w: *Relații româno-polone în istorie și cultură*, red. S. Iachimovschi, E.W. Calistru, Suceava 2010, s. 110-112.

⁵⁴ K. Grzybowski, *Teoria reprezentacji w Polsce epoki Odrodzenia*, Warszawa 1959, s. 10-11; E. Kantorowicz, *Dwa ciała króla*, tłum. M. Michalski, A. Krawiec, rozdział „O ciągłościach i korporacjach”, Warszawa 2008, s. 241-250.

jest prawdziwy – a wiadomo, że jest – to drugi jest fałszywy⁵⁵. Nie jest jasne, dlaczego przyjęło się uważać, że w Oriencie sądownictwo miałyby pozostawać poza polityką. Jeżeli ktoś uważa, że Abbas Wielki, Nadir-Szach lub większość mołdawskich lub multzańskich gospodarów postępowało inaczej niż Ludwik XIII⁵⁶, myli się⁵⁷. Wobec tego, interwencja Zachodu w sprawach sądowniczych Wschodu mogła być uzasadniona. I odwrotnie.

Bibliografia

Wydawnictwa źródłowe

- Barwiński, E., *Dyaryusze sejmowe z roku 1597*, Kraków 1907, „Scriptores Rerum Polonicarum”, t. 20.
- Bielski, J., *Dalszy ciąg kroniki polskiej*, wyd. F.M. Sobieszczański, Warszawa 1851.
- Corfus I., *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele Poloniei, Secolul al XVI-lea*, București 1979.
- Corfus I., *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele Poloniei, Secolul al XVII-lea*, București 1983.
- Corfus, I., *Documente polone privitoare la domnia lui Simion Movilă în Țara Românească*, „Codrul Cosminului”, 10/1936-1939, s. 159-206.
- Corfus, I., *Corespondență inedită asupra relațiilor lui Mihai Viteazul cu Polonia*, „Codrul Cosminului” 9/1935, s. 3-67.
- Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. 3: *Acte și scrisori (1588-1592)*, wyd. A. Veress, București 1931.
- Documente privitoare la Istoria Românilor*, supl. 2: 1510-1600, vol. 1: *Urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki, Documente culese din arhive și biblioteci polone, coordonate și adnotate de Ioan Bogdan, cu traducerea franceză a documentelor polone de I. Skupiewski*, București 1893.
- Documente privitoare la Istoria Românilor*, supl. 2: 1601-1640, vol. 2: *Urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki, Documente culese din arhive și biblioteci polone, coordonate și adnotate de Ioan Bogdan, cu traducerea franceză a documentelor polone de I. Skupiewski*, București 1895.
- Panaiteșcu P.P., *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București 1936.
- Pielgrzymowski E., *Poselstwo i krótkie spisanie rozprawy z Moskwą*, wyd. R. Krzywy, Warszawa 2010.
- Volumina Constitutionum*, t. 2: 1550-1609, vol. 1: 1550-1585, do druku przygotowali St. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005.
- Volumina Constitutionum*, t. 2: 1550-1609, vol. 2: 1587-1609, do druku przygotował S. Grodziski, Warszawa 2008.

Opracowania

- Barwinski E. de, *Știri nouă asupra familiei Ureche*, w: *Prinos lui D.A. Sturdza la împlinirea celor 70 de ani*, București 1903, s. 199-211.
- Bobicescu C., *Între integrare și păstrarea autonomiei. Modelul polonez și controlul domnilor în Moldova și Țara Românească la cumpăna secolelor XVI-XVII*, w: *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, t. 2: *Ieremia Movilă. Domnul. Familia*. Epoca, Suceava 2006, s. 227-247.
- Bobicescu C., *Unia, inkorporacja czy lenno? Kilka uwag o stosunkach Mołdawii z Rzeczpospolitą podczas panowania Jeremiego Mołdy (1595-1606)*, w: *Rzeczpospolita w XVI-XVII wieku. Państwo czy wspólnota?*, red. B. Dybaś, P. Hanczewski, T. Kempa, Toruń 2007, s. 219-241.

⁵⁵ Wynika to m.in. z błędnego porównania sytuacji de facto „Zachodu” z sytuacją de iure „Wschodu”.

⁵⁶ H. Drévillon, *Les Rois absolus, 1629-1715*, Gallimard 2021, s. 19: Le règne de Louis le Juste a été marqué par une série de procès politiques arbitrés par la raison d'État plutôt que par le droit.

⁵⁷ Wobec tego rozkaz Zygmunta III do Szymona Mołdy o sążeniu na podstawie dowodów, a nie podejrzeń, był całkowicie postępowy, jeżeli coś takiego jak postęp istnieje.

- Bobicescu C., *Câteva observații pe marginea unor izvoare inedite cu privire la relațiile dintre Polonia și Moldova sub Movilești*, w: *Relații româno-polone în istorie și cultură*, red. S. Iachimovschi, E.W. Calistru, Suceava 2010, s. 114-118.
- Bobicescu C., *Tiranny and Colonization. Preliminary Considerations about the Colonization Plans of Moldavia during the Time of Jan Zamoyski*, „Revue des Études Sud-Est Européennes”, 53/2016, nr 1-4, s. 99-118.
- Bobicescu C., *Considerații preliminare cu privire la raporturile lui Luca Stroici cu Jan Zamoyski*, „Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol”, 56/2019, s. 33-42.
- Brătianu G., *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele Române*, București 1994.
- Ciobanu V., *Ideii politice la Nestor Ureche: determinări, surse, motivații*, „Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol”, 29/1992, s. 277-284.
- Ciobanu V., *La cumpănă de veacuri (Țările Române în contextul politicii poloneze la sfârșitul secolului al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea)*, Iași 1991.
- Drévuillon H., *Les Rois absolus, 1629-1715*, Gallimard 2021.
- Eremia I., „*Tratatul*” moldo-polon din anul 1595, „Analele Științifice ale Universității de Stat din Moldova”, Seria „Științe socioumanistice”, t. 2, 2001, s. 199-201.
- Gierowski J.A., *Historia Polski 1505-1764*, Warszawa 1987.
- Grigoraș N., *Instituții feudale din Moldova, I. Organizarea de stat pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea*, București 1971.
- Grzybowski K., *Teoria reprezentacji w Polsce epoki Odrodzenia*, Warszawa 1959.
- Kantorowicz E.H., *Dwa ciała króla. Studium ze średniowiecznej teologii politycznej*, tłum. M. Michalski, A. Krawiec, Warszawa 2008.
- Lazăr G., *Modelul politic polonez și reflectarea acestuia în sursele documentare românești, secolul al XVII-lea*, „Studii și Materiale de Istorie Medie”, 17/1999, s. 55-74.
- Lulewicz H., *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569-1588*, Warszawa 2002.
- Łopatecki K., „*Diciplina militaris*” w wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku, Białystok 2012, s. 259-268.
- Malcolm N., *Agenții imperiului. Cavaleri, corsari, iezuiți, și spioni în Mediterana secolului al XVI-lea*, Târgoviște 2019.
- Panaiteșcu P.P., *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice”, Seria 3, 1925, t. 4, s. 150-372.
- Panaiteșcu P.P., *La grande assemblée du pays, institution du régime féodal en Moldavie et en Valachie*, w: *Nouvelles Études d'Histoire*, 3, (Publiées à l'occasion du XII Congrès des Sciences Historiques, Vienne, 1965), tirage à part, Bucharest 1966, s. 117-139.
- Rezachevici C., *Privilegiile de indigenat polon acordate locuitorilor din Țările Române*, „Revista de Istorie”, 28/1975, nr 7, s. 1095-1098.
- Rezachevici C., *Indigenatul polon – o formă însemnată de integrare a nobilimii românești în cea europeană în Evul Mediu*, „Arhiva Genealogică”, 3(8)/1996, nr 3-4, s. 205-216.
- Rezachevici C., *Cronologia domnilor din Țara Românească și Moldova, a. 1324-1881*, t. 1: *Secolele XIV-XVI*, București 2001.
- Rzońca J., *Rzeczpospolita Polska w latach 1596-1599. Wybrane zagadnienia polityki wewnętrznej i zagranicznej*, Opole 1990.
- Stoicescu N., *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*, București 1971.
- Szekely M.M., *O carieră de dregător moldovean: Nestor Ureche*, „Acta Moldaviae Meridionalis”, 12-14/1990-1992, s. 129-153.
- Wisner H., *Unia lubelska i III Statut litewski z roku 1588*, „Zapiski Historyczne”, 51/1986, s. 23-44.
- Wisner H., *Zygmunt III Waza*, Wrocław 2006.